

KALKINMANIN FİNANSMANINDA KAYNAKLAR VE KAYNAK DENGESİ SORUNU

Doç. Dr. Halime Oygur (*)

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kalkınma ve finansmanı konusu genel teorik bir çerçeve içinde ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise konu Türkiye açısından incelenmektedir.

I – KALKINMANIN FİNANSMANINDA KAYNAK SORUNU :

Az gelişmiş ülke sorunlarının tartışılmaya başlandığı Harp sonrası yıllarda, bu ülkelerin "fakir oldukları için fakir olduğu" görüşü yaygındı. Az gelişmiş ülkelerin düşük gelir düzeyinde bir çeşit kararlı denge içinde olduğunu kabul eden bu görüş kısaca "Fakirliğin Kısır Döngüsü" olarak bilinmektedir. Düşük gelir düzeyine bağlı olarak ortaya çıkan düşük tasarruf, düşük yatırım ve düşük gelir artışı zinciri, bir kısır döngü oluşturmakta ve az gelişmişlik olgusuna süreklilik kazandırmaktadır. Bu durumdan kurtulmanın yolları konusunda değişik yaklaşımlar önerilmişse de, o yıllarda hemen bütün iktisatçıların birleştikleri nokta, kısır döngüyü kırmak için bir yatırım hamlesinin gerekli olduğu idi. Böylece kalkınma olgusu sermaye birikimi ile özdeşleştiriliyor, adeta sermaye birikiminin bir fonksiyonu olarak görülüyordu. Nitekim o dönemde çalışmalar yapan A. Lewis, R. Nurkse, W.W. Rostow gibi iktisatçıların bu çizgide bir kuramsal çerçeve oluşturduklarını görüyoruz. A. Lewis'e göre bir ülkenin kalkınabilmesi için yatırımların milli gelir içindeki payının % 12-15'e yükselmesi gerekiyordu. Aynı şekilde Rostow'un take-off'un gerçekleşmesi için gerekli gördüğü üç temel önkoşuldan birisi yatırımların milli gelir içindeki payının % 10'un üstüne çıkması ya da başlangıç aşamasına oranla bir misli artması idi. 1960'lı yıllarda birçok az gelişmiş ülkenin kalkınma planları Harrod - Domar modeli üzerine kurulmuştu ve bu modelde büyüme hızı bütünüyle tasarruf oranı ve sermaye hasıla katsayısına tabiydi. Özetle, bu yıllarda sermaye birikimi ve kalkınma arasında mekanik bir ilişki olduğu varsayılıyor ve kalkınmanın yeteri kadar tasarruf ve yatırımın sağlanması halinde adeta otomatik olarak gerçekleşeceği kabul ediliyordu. Bu yaklaşım daha sonraki yıllarda çeşitli eleştirilere hedef olmuştur. Bu çerçeve içinde yatırımlar ve gelir artışı arasındaki ilişkinin yönü yani, hangisinin hangisini uyardığı konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Öte yandan kalkınmanın çok yönlü ve karmaşık bir olgu olduğu ve sadece milli gelirdeki kantitatif değişikliklerle ölçülemeyeceği fikri de oluşmağa başlamıştır. Kalkınma artık ekonomik ve sosyal hayatta topyekun bir değişme olarak görülüyor; insanların düşünce tarzı ve kafa yapısının değişmesinden, piyasa koşullarının ve kurumsal yapının düzeltilmesine kadar bir dizi kalitatif değişikliği içerdiği kabul ediliyordu. Bu yeni yaklaşım böylece sermaye birikiminin kalkınma süreci içindeki yerinin gereğinden fazla abartılmasına karşı çıkmış oluyordu.

(*) H.Ü. İktisat Bölümü Öğretim üyesi.

Aslında, sermaye birikimi ile kalkınma arasındaki sebep - sonuç ilişkisinin yönünü ve nedenselliğin derecesini tartışmak mümkündür. Ancak sanırız, bu iki olgunun birbirini olumlu biçimde etkilediğini ve pekiştirdiğini kabul etmek gerekir. Sermaye birikiminin dolayısıyla yatırımların, kalkınma için yeterli olmasa bile gerekli bir önkoşul olduğu kabul edildiğinde ise, tasarrufların önemi ön plana çıkmaktadır. Başka bir ifade ile eğer kalkınma, belli büyüklükte bir yatırım hamlesinin gerçekleşmesine bağlıysa, o zaman bu yatırım hamlesini finanse edecek gerçek kaynakların mobilize edilmesi hayati önem taşımaktadır. Böylece kalkınmanın ancak reel tasarrufların artırılması ya da tüketim düzeyinin kısıtlanması şeklinde bir fedakarlıkla sağlanabileceği ortaya çıkmaktadır. Nitekim bugünün gelişmiş ülkelerinin hepsi buldukları noktaya bu yoldan ulaşmışlardır.

Reel tasarrufların artırılması sürecinde farklı yaklaşımlar söz konusudur. Kaynakların mobilizasyonu tedrici olarak ve uzunca bir zaman dilimi içinde gerçekleşebilir. Bu durumda, kalkınmanın gerektirdiği fedakârlık daha ılımlı ve uzun süreli olurken, toplumun belli kesimleri üzerinde yoğunlaşır. Diğer alternatif ise, tasarrufların bilinçli bir politikayla, radikal bir biçimde ve kısa sürede artırılmasıdır. Bu yaklaşımda toplumdaki geniş kitlelerin tüketimi birden ve büyük ölçüde kısıtlanır. Bu şekilde gelecekteki refah artışı bir kuşağın ciddi fedakarlığı ile finanse edilmiş olur. Aslında hangi yaklaşımın seçileceği bir toplumsal ve politik tercih meselesidir. Ancak her iki yöntemin de başarılı sonuçlar verebileceği değişik ülkelerin deneyimleri ile kanıtlanmıştır. Örneğin başta İngiltere olmak üzere Batılı ülkeler birinci yaklaşımı tercih etmişlerdir. Sermaye birikimlerini uzunca bir süreç sonunda "kapitalist" yolla sağlamışlardır. P.Deane, Mathias ve Hartwell gibi bazı iktisat tarihçilerinin topladığı veriler ve yaptıkları hesaplar, İngiltere'de sermaye birikiminin 200 yıllık bir dönem içinde tedricen gerçekleştiğini ortaya koymaktadır⁽¹⁾. Sanayi devrimini besleyecek gelişmeleri 18.yy başlarından itibaren izlemek mümkündür. Ne var ki, yatırımların milli gelir içindeki payı ancak 19.yy başlarında %7-8'e ulaşabilmiş, yüzyılın ortalarında %10 ve sonuna doğru %12 olmuştur. Bu gelişme İngiltere'de tasarruf oranının 150-200 yıllık bir dönem içinde yükseldiğini ve büyümenin de buna paralel olarak uzun vadeli bir trend içinde sağlandığını göstermektedir. Bu dönemde İngiltere'nin dış ekonomik ilişkilerinin son derece olumlu koşullar içinde cereyan ettiği ve sermaye birikimine önemli ve çok yönlü katkılarda bulunduğu da hemen hatırlanmalıdır.

Öte yandan başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Avrupa ülkelerinin deneyimlerinin incelendiğinde çok farklı bir gelişme çizgisi görülmektedir. Örneğin, Sovyetler sanayileşmeyi tüketimi birden ve büyük ölçüde kısıtlayarak sağladıkları reel kaynaklarla finanse etmişlerdir. 1928 yılında milli gelirin % 64.7'si özel tüketim harcamalarına giderken, bundan sadece 9 yıl sonra 1937'de bu oran % 52.5'e düşmüştür. Bu gelişmeye paralel olarak aynı yıl yatırımların milli gelir içindeki payı % 25.9 olmuştur⁽²⁾. Kalkınma süreci içinde milli gelirin 1/4'ini yatırıma yönelten ve bunu bütünüyle kendi kaynaklarıyla finanse eden bir başka ülke daha göstermek mümkün değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi İngiltere'de yatırım oranı 19. yy. ortasında 1/8 olmuş, Almanya ise 1/7'e ulaşmıştır.

Sovyetler Birliği'nde bu büyük çaba sonunda sınai üretim hızla artmış ve 1950'lerin başında 1928 düzeyinin 6 misli fazlası üretilmiştir. Ancak 1950'lerdeki ücret seviyesinin 1928 düzeyinin bile gerisinde kalışı bu üretim artışının, ne büyük bir toplumsal özveri pahasına elde edildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca nisbi fiyat yapısını değiştiren Makas Buhranı ve genelde tarım kesiminden sağlanan reel kaynaklar, Sovyet sermaye birikiminin finansmanını beslemiştir.

Daha sonraki yıllarda Doğu Avrupa ülkelerinin de Sovyet kalkınma modelini benimsediklerini ve benzer yöntemlerle geliştini görüyoruz. 20–30 yıl gibi kısa bir süre içinde oldukça gelişmiş bir sınai yapıya ulaşan bu ülkeler sanayileşmeyi besleyen kaynakları, halkın tüketim düzeyini büyük ölçüde kısırarak sağlamışlardır.

Meseleye günümüz az gelişmiş ülkeleri açısından bakıldığında şunlar dikkat çekmektedir. Söz konusu ülkelerin hemen hepsinde iç tasarruf hacmi yetersizdir; hedef alınan hızlı büyümeyi finanse edecek düzeye ulaşamamaktadır. Bunun temel nedeni kişi başına gelir seviyesinin düşük oluşu ve gelirin büyük bir kısmının zorunlu tüketim harcamalarına gitmesidir. Ancak tasarruf hacmini olumsuz yönde etkileyen bir başka önemli faktör bu ülkelerdeki tüketim alışkanlıklarından kaynaklanmaktadır. Aslında günümüz az gelişmiş ülkelerinin çok ciddi bir dezavantajı gereksiz ve lüks bir tüketim paternini körükleyen bir ortam içinde bulunmalarıdır. Gelişen kitle iletişim araçları Batının tüketim kalıplarını bu ülkelere aktarmaktadır. Üstelik gelişmekte olan ülkelerin çoğunun benimsediği tüketim malları üretimine dönük ithalat ikameci sanayileşmenin sürdürülebilmesi de, üretilen bu malların tüketilmesine bağlıdır. Böylece kalkınmanın tasarruf ve tüketim ile ilişkileri açısından hayati bir çelişki doğmaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik de böyle bir ortamda kuramsal beklentinin aksine, toplam tasarruf hacmini olumsuz yönde etkilemektedir. Kültürel, sosyal ve ekonomik nedenlerden kaynaklanan iddihar alışkanlığı ise az gelişmiş ülkelerde tasarrufların yatırıma dönüşmesi sürecinde ortaya çıkan önemli bir engeldir. Finansal ve mali aracı kurumların gelişmemiş olması da iç tasarruflar açısından olumsuz bir faktördür. Diğer taraftan birçok az gelişmiş ülke zorunlu tasarrufların mobilizasyonunda da çeşitli nedenlerle başarılı olmamakta, potansiyel vergilerin ancak küçük bir kısmı realize edilebilmektedir. Sonuç, çeşitli ekonomik sosyal ve politik nedenlere bağlı olarak iç tasarruf hacminin yetersiz kalışıdır. Bu durumda birçok az gelişmiş ülke kaynak açılığını yabancı kaynaklarla kapatma yoluna gitmektedir.

Dış tasarruf kaynaklarından bir tanesi yabancı sermaye yatırımlarıdır. Bilindiđi gibi yabancı sermaye akımlarının başlangıcı bir hayli eskilere kadar gitmektedir. Ancak dolaysız yatırımların önemli boyutlara ulaşması II.Dünya Savaşından sonra ve çok uluslu şirketler aracılığıyla olmuştur. Bu şekilde sağlanan dış tasarrufların sağladığı yararları ve yol açtığı sakıncaları tartışmak mümkündür. Ancak zaten yabancı sermaye akımlarının büyük bir kısmı, gelişmiş ülkeler arasında cereyan etmektedir ve az gelişmiş ülkelere giden kısmı nisbi olarak önemsizdir. Nitekim örneğin 1984 yılında yabancı sermaye, az gelişmiş ülkelere akan dış finansman kaynaklarının yalnız % 12'sini oluşturmaktaydı³

Dış yardım, II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda az gelişmiş ülkelerin (AGÜ) büyük bir ümitle başvurduğu bir finansman kaynağıdır. Ancak gerekli yapısal, kurumsal ve davranışsal özelliklere, altyapıya ve yetişmiş insan gücüne sahip olmayan bu ülkelerde dış yardımın beklenen sonucu yaratmaması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu yıllarda az gelişmiş ülkelere dış kaynak akımını mümkün kılan, dünya siyasi ortamı kadar ekonomik koşulların uygunluğu idi. 1950 ve 60'lı yıllarda Batılı ülkeler hızla büyürken, bu büyümenin yararları kısmen de olsa az gelişmiş ülkelere yansımıştır. Az gelişmiş ülkeler bu altın dönemin olumlu konjonktürü içinde, hem gelişmiş ülkelere daha fazla mal satmışlar hem de bu ülkelerin iç tasarruf fazlasını önce yardım,sonraları da uygun koşullu kredi şeklinde kullanma imkânını bulmuşlardır. Başka bir ifadeyle bu dönemde az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelerin iç yatırımlarınca massedilemiyen iç tasarruf fazlasını kendi kalkınmalarının finansmanında kullanmışlardır.

Petrol krizini izleyen yıllarda ise OPEC ülkelerinin elinde biriken fonlar uluslararası bankacılık sistemine kaymış ve az gelişmiş ülkeler bir süre daha kolay şartlarla kredi imkânından yararlanmışlardır. Bu dönemde uluslararası ortamın söz konusu ülkeleri daha fazla borçlanmaya teşvik eden bir nitelik taşıması dikkat çekicidir.

Kısacası, II.Dünya Savaşını izleyen 25–30 yıl boyunca dış borçlanma hem alan hem de veren ülkeyi fazla ağır bir yük altına sokmamış ve az gelişmiş ülkelerin kaynak sıkıntısına kısmen de olsa çözüm getirmiştir.

1970'li yılların sonuna doğru dış borçlanma ile beslenen ve bu şekilde iç tüketimi kısmadan sağlanan kolay kalkınmanın sonuna gelinmiştir. Giderek yoğunlaşan dünya bunalımı bir yandan AGÜ'lerin ihracat pazarlarını kısıtlarken bir yandan da dış borçlanmanın bedelini taşınmaz ölçüde arttırmıştır. Borçlanmada ağırlığın ticari kredi kaynaklarına kaymış olması ve bunların faizinin büyük ölçüde artması dış borcun yükünü ağırlaştırmıştır. Bu koşullar altında birçok ülke borcunu ödeyemez duruma düşmüş bir çokları da borcun faizini ödeyebilmek için yeni borçlar altına girmek zorunda kalmıştır. Bu borç yükü altında ezilen AGÜ'lerde iktisadi hayatı felce uğratan bunalımlar ortaya çıkarken, uluslararası finans piyasalarında da hatırı sayılır krizler yaşanmıştır. Kısacası yakın geçmişteki gelişmeler, dış borçlanmanın özellikle kısa vadeli borçlanmaya dayalı kalkınma çabalarının bedelini son derece ağırlaştırmıştır. Bu yılların deneyimi, az gelişmiş ülkelere (günümüz dünyasının koşulları altında) kendi imkânlarının ötesinde bir kalkınma çabasının sürekli olamayacağını kanıtlamıştır. Dış kaynaklardan temin edilen fonlar az gelişmiş ülkelerin sorunlarına bir süre için çözüm getiriyorlarsa da bu fonlarla ilgili yükümlülüklerin devreye girmesiyle yapay rahatlık dönemi sona ermektedir. Özellikle günümüz ekonomik koşulları altında kalkınmayı dış tasarruflarla finanse etmek çok sağlıklı olmayan, bedeli çok ağır bir biçimde ödenen bir yol olarak gözükmektedir.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde Türk ekonomisinin yakın geçmişteki deneyimleri üzerinde durulacak ve kaynak dengesi ile ilgili sorunları incelenecektir.

II – TÜRKİYE'DE KALKINMANIN KAYNAK SORUNU :

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen dönem içinde Türkiye'de iç tasarruf hacmi küçümsenemeyecek bir gelişme göstermiş ancak yine de arzu edilen düzeye ulaşamamıştır.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda yurtiçi tasarrufların gayri safi milli hasıla içindeki payının % 5 civarında olduğu ve bu tasarruf hacminin yabancı sermaye girişi ile takviye edilerek % 8'lik bir yatırım oranına imkân verdiği görülmektedir⁵. Takip eden yıllarda tedricen yükselen iç tasarruf oranı, 1950–55 döneminde % 10'a çıkmıştır. Aslında bu yıllarda Türk ekonomisinin altın çağını yaşadığı düşünülürse % 10'luk bir tasarruf oranının bir hayli düşük olduğu söylenebilir. Nitekim ekonomideki tasarruf hacminin yetersiz olduğu ve bunu genişletme gereği Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında önemle belirtilmiştir.

BBYKP'nda % 7'lik bir büyüme hızı hedef alınmış ve Plan dönemi için sermaye hasıla katsayısı 2.6 olarak öngörülmüştü. Bu durumda plan hedefinin gerçekleştirilmesi için milli gelirin % 18.3'ünün yatırımlara ayrılması gerekiyordu. Birinci Plan bu yatırımların finansmanını sağlayabilmek için yurtiçi tasarruf oranının % 14.8 olmasını ve % 3.5 oranındaki finansman açığının dış kaynaklarla kapatılmasını öngörmekteydi. Planlı dönemin makro değişkenleri ve kaynak dengesi incelendiğinde, 4 Plan döneminde de iç tasarruflarla ilgili hedeflerin gerisinde kalındığı görülmektedir. Her 4 Planda da, iç tasarruf oranı iyimser beklentiler doğrultusunda tesbit edilmiş ancak uygulamada sürekli olarak bu hedeflerin gerisinde kalmıştır. İç tasarrufların beklenenin ya da hedef alınan gerisinde kalmasına bağlı olarak yatırım hedefleri de tam olarak gerçekleşmemiştir.

1980 – 81 yıllarında ilk kez (1973 hariç) % 20'nin üstüne çıkan tasarruf oranı daha sonraki yıllarda düşmeğe başlamıştır. Nominal ve reel faiz oranlarının arttığı bu dönemde tasarrufların azalması, bir yandan kişi başına gelirin düşmesi bir yandan da çeşitli nedenlere bağlı olarak lüks tüketimin artmış olmasıyla açıklanabilir.

Yukarıdaki rakamlar iç tasarruf oranının 60 yıl içinde % 5'ten % 20'ye yükseldiğini ortaya koymaktadır. Bu küçümsenmeyecek bir gelişmedir. Ancak değerlendirmeyi daha sağlıklı yapabilmek için Türkiye gibi kalkınma çabası içinde olan başka ülkelerin aynı konudaki performanslarını incelemekte yarar vardır. Türkiye ile aşağı yukarı aynı gelişmişlik düzeyinde olan 55 ülke ile yapılan basit bir karşılaştırma şunları ortaya koymaktadır. 1977 senesinde Türkiye'de % 17 olan iç tasarruf oranı, orta gelişmiş ülkeler grubu olarak adlandırılan 55 ülkede (OGÜ) % 24 olmuştur. Bu grup içinde yer alan Uzak Doğu ülkelerinde ise % 28 gibi grup ortalamasının bir hayli üstünde bir tasarruf oranı dikkat çekmektedir. Üstelik söz konusu ülkeler bu yüksek tasarruf oranına çok kısa bir sürede

ulaşmışlardır.1960 yılında % 6.5 olan iç tasarruf oranı 17 sene gibi kısa bir dönemde 4 mislinden fazla artarak % 28'e ulaşmıştır ⁶. Aynı yıllar içinde Türkiye'deki gelişme ise % 13.4'ten % 18.2'ye olmuştur.1980'li yıllarda dünya konjonktüründeki olumsuz gelişmelere paralel olarak OGÜ'lerdeki tasarruf oranı % 21'e gerilerken, Türkiye % 18 ile yine onların gerisinde kalmıştır. Ortaya çıkan tablo, Türkiye'nin kalkınma çabası boyunca iç tasarruf hacmini arttırmış olmakla beraber, kendi benzerlerinin ve gelişme düzeyinin gerektirdiğinin gerisinde kaldığı şeklindedir. Ulusal kaynaklarını mobilize edemiyen ve iç tasarruf hacmini gerektiği ölçüde arttıramayan diğer ülkeler gibi Türkiye de,kalkınmasının finansmanı için dış kaynaklara yönelmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında kaynak dengesi ortalama %3-4 açık vermiş, yani yatırımları finanse edebilmek için milli gelirin % 3-4'ü oranında yabancı kaynak kullanılmıştır. Bu oran 1929 yılında % 5'e kadar yükselmiştir. Planlı dönem boyunca dış kaynaklara duyulan ihtiyaç ise önemli dalgalanmalar göstermektedir (Tablo 1). İç tasarruf oranının % 14.2 olarak gerçekleştiği I. Plan döneminde dış tasarruf ihtiyacı GSMH'nin % 3.2'si kadar olmuştur. Bu, o dönemdeki toplam yatırımların yaklaşık 1/4'inin dış tasarruflarla finanse edildiği anlamına gelmektedir.

1968 - 72 yıllarını kapsayan II. Plan döneminde iç tasarruf hacmi büyük ölçüde gelişmiş ve buna bağlı olarak dış kaynak ihtiyacı azalmıştır. Nitekim bu Plan döneminde dış tasarruf oranı % 1.4'e gerilemiştir. III. Plan döneminde ise ilgi çeken husus bir yandan yatırımların artması, bir yandan da iç tasarrufların azalmasıdır. Bir önceki dönemde 0.19 olan Marjinal Tasarruf Eğilimi 0.12'ye düşünce, iç tasarrufları dış tasarruflarla takviye etme ihtiyacı belirmiş ve böylece milli hasılanın % 5.8'ine varan oranda yabancı kaynak kullanılmıştır. Bu şekilde III. Plan döneminde gerçekleşen yatırımların yaklaşık 1/3'i yabancı kaynaklardan sağlanan fonlarla finanse edilmiştir.

IV. Plan döneminde (1979 - 83) ise dış tasarruf oranının nisbi olarak gerilediğini ancak mutlak değer olarak yüksek kaldığını görüyoruz. Son 10 yıllık dönem incelendiğinde dikkatimizi çeken husus, ilk 6 yıl boyunca (1975-81) yatırımların GSMH içindeki payının hep % 22'nin üstünde seyretmiş olmasıdır. 1980 yılında ise Türk ekonomisinin tarihinde ilk kez yatırım oranı % 25'in de biraz üstüne çıkmıştır ⁷. Ne var ki, gerek Türk ekonomisinin gerek dünya konjonktürünün koşulları altında bu yatırım hamlesi bir süre sonra sürdürülemez olmuş, dış kaynakların takviyesine rağmen % 20'lere düşmüştür. 1982, 83 ve 84 yıllarında kaynak dengesinin (iç yatırımlarla iç tasarruflar arasındaki fark) düzelmiş olması yatırımlardaki gerileme ile açıklanmaktadır (Tablo II).

Hedef aldığı hızlı büyümeyi bir fedakarlığa katlanmadan yani kendi iç tüketimini kısmadan gerçekleştirmek isteyen bütün diğer ülkeler gibi Türkiye de başkalarının tasarruflarını kullanmak yoluna gitmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yabancı sermaye girişleri bir kenara bırakılacak olursa Türk kalkınma hamlesinin finansmanında yararlanan yabancı kaynak dış yardım ve borçlanma olmuştur.

II. Dünya Savaşını izleyen yıllarda Türkiye dünya politikası ve ekonomik konjonktüründeki gelişmelere paralel olarak ABD ve çeşitli uluslararası kuruluşlardan askeri ve ekonomik yardım almıştır. Nisbeten uygun koşullarla alınan bu dış yardımlar, Kore Savaşının yarattığı olumlu dış konjonktürle birleşince 1950 – 53 döneminde ortalama % 10'un üstünde bir büyüme hızı gerçekleşmiştir. Ancak 1950'lerin ortalarına doğru dış ticaret açığının giderek artması ve bu arada dış yardımın kısılması ile MB aracılığıyla kısa vadeli borçlanmaya gidilmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak 1950–53 döneminde ihracat gelirinin % 10'u civarında olan yıllık borç ödemeleri (ana para + faiz) 1954'de % 27'ye ve 1955'te % 40'a çıkmıştır⁸. Ekonominin tam anlamıyla bir çıkmaza girdiği 1958 yılı sonunda IMF güdümünde bir istikrar programının kabulü kaçınılmaz olmuştur. Planlı kalkınma çabalarının başladığı 1960'lı yıllarda ise OECD Konsorsiyum kredileriyle desteklenen içe dönük bir sanayileşme hamlesine girilmiştir. Bu yıllar görece fiyat istikrarının sağlandığı nisbeten hızlı büyüme yılları olmuştur. Ancak borçlanmanın bedeli o yıllarda dahi hissediliyordu. 1960–70 döneminde ihracat gelirlerinin ortalama % 32'si yardımlardan doğan geri ödemelere ayrılmıştır. O yıllarda OECD ve Dünya Bankası normal sayılan yıllık borç ödemesi/ihracat gelirleri oranı ise % 15–20 idi.

1970'e gelindiğinde Türkiye'nin dış borçları bir hayli artmış ve GSMH içindeki nisbi önemi % 14.4'e ulaşmıştı. Bu oran benzer gelişmişlik düzeyindeki OGÜ'nin % 12.3 olan ortalamasının bir miktar üstündeydi⁹. Ne var ki bu gruba dahil ülkelerden Güney Kore ve Şili'de aynı oran % 20'yi de aşmıştı. Türkiye'nin, o dönemde borç yükünün özellikle ihracata oranla ağır oluşu, bir bakıma ihracat gelirlerinin hem mutlak değer hem de artış hızı olarak yetersiz oluşuna bağlanabilir. 1960–70 arasında ihracatımızın yıllık büyüme hızı % 1.6 olurken OGÜ'lerde ihracat aynı dönemde yılda ortalama % 5.4 hızıyla gelişmiştir.

1970'lerin ilk yıllarında Türk ekonomisi gelişen fakat fiyat artışlarının hızlandığı bir dönem yaşamıştır. 1973 petrol krizi, dönemin uluslararası konjonktürü ve 1974 Kıbrıs Harekâtı, bu dönemin etkileri açısından önem taşıyan olaylardır.

1973'ü izleyen birkaç yıl boyunca, petrol fiyatlarının artışına paralel olarak dünya bankacılık sisteminin elinde biriken petro-dolarlar nominal faiz hadlerini düşürmüş, hatta reel faiz hadleri artan uluslararası fiyatlar nedeniyle negatife düşmüştür¹⁰. Kredi veren kuruluşların, borç alanın güvenilirliğini incelemeyen fon sağladığı bu dönemde, diğer az gelişmiş ülkeler gibi Türkiye de kolay ve ucuz kredi temin edebilmiştir. İşte, iç tasarruflar gelişmediği halde 1973–77 döneminde çok yüksek yatırım oranlarına ulaşılması bu hesapsız borçlanmayla mümkün olmuştur. O yıllarda Türk ekonomisine kısa vadeli yapay bir canlılık sağlayan DÇM ve garantisiz ticari borçların bedeli ise bugün dahi

ödenmektedir. Borçlanmadaki hesapsızlık şu rakamlarda izlenebilmektedir. 1975 yılında 4.7 milyar dolar olan toplam dış borçlar 1978 yılında 13.8 milyara yükselmiştir. Aynı dönem içinde kısa vadeli borçların toplam borçlar içindeki payı da % 24'ten % 52'ye fırlamıştır ¹¹. 1978'e geldiğinde ödenmesi gereken vadesi gelmiş borçların miktarı 4.8 milyar dolardı. Aynı yıl ithalatın 4.6 milyar ihracatın ise 2.3 milyar civarında gerçekleştiği hatırlanırsa ekonominin nasıl bir çıkmaza girdiği kolayca görülecektir. Böyle bir çıkmazın yeni bir istikrar politikasıyla sonuç bulması kaçınılmazdı. Klasik bir istikrar programının bütün özelliklerini taşıyan 1979 yılında büyüme hızı negatif olmuş, enflasyon ise % 60'ın üstüne fırlamıştır. Kısacası kendi öz kaynaklarını zorlamadan, rahat ve hesapsız kalkınma isteğinin bedeli çok ağır bir biçimde ödeniyordu.

24 Ocak 1980'de başlatılan dışa açılma programının büyük bir talihsizliği dünya ekonomisindeki durgunluk dönemine rast gelmesidir. Artan faiz hadleri, doların değerlenmesi, Batıdaki koruyuculuğun yaygınlaşması ve dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi gibi olumsuz faktörler altında yürütülen bu politikâ kısa bir süre sonra borçlanmayla ilgili eski alışkanlığın körüklenmesine yol açmıştır. 1980 sonrasında dış borçlar konusundaki gelişmeler şöyle özetlenebilir.

1980 senesinde 15 milyar dolar olan toplam dış borçlar 1984 sonunda 20 milyara ulaşmıştır. Bu dönem içinde kısa vadeli borçlar yaklaşık iki misline çıkarak 4.6 milyar dolara yükselmiştir ¹². Dönem boyunca ödenen borç içinde faizin payı % 60'lar civarında olmuştur. Her yıl ihracat gelirlerimizin yarısına yakın kısmı dış borç servisine tahsis edilmiştir. Bu göstergeler nasıl bir kısır döngü içinde olduğumuzu açıkça ortaya koymaktadır. Borçların yeni borçlarla finanse edilmesi ekonomiyi kısa vadeli soluklandırın, pahalı ve tehlikeli bir yöntemdir. Her ne kadar programın ilk yıllarında borç yapısının uzun ve orta vadeli borçlar lehine değişmesi sağlanmışsa da son 2 yılda ters yönde bir eğilim ortaya çıkmıştır. Daha önceki yılların deneyimi ekonominin kısa vadeli borçlarla yaşatılmak istendiği dönemlerin hep bir tıkanmayla sonuçlandığını ortaya koymaktadır. Bu açıdan önümüzdeki yıllar için çok iyimser tahminlerde bulunmak oldukça zordur.

III – SONUÇ

Türkiye'nin ve benzeri ülkelerin yakın geçmişteki tecrübesi kendi öz kaynaklarını zorlamadan kalkınmak isteyen ülkelerin er veya geç bir darboğaz noktasına geldiklerini ortaya koymaktadır. Dış borçlanmanın sağladığı finansman imkânları ile kalkınmanın kolay bir biçimde gerçekleşeceğini zannetmek büyük bir yanılgıdır. Aslında dış borçlanma, kalkınmanın gerçekleşmesi için gerekli olan fedakarlığın ertelenmesinden başka bir şey değildir. Üstelik günümüz koşullarında bu ertelemenin bedeli çok ağır bir biçimde ödenmektedir. Dış borçların giderek artan yükü bugün birçok az gelişmiş ülkeyi içinden çıkılması zor bir çıkmaza sürüklemiştir.

Kalkınmada sağlıklı yaklaşım, iç kaynakların mobilizasyonu ile genişleyen iç tasarruflara (zorunlu + gönüllü) dayalı finansmandır. Dış tasarrufların kalkınma hamlesine katkısı ise çok dikkatli ve akılcı bir hesaplama ile sağlanmalı ve yardımcı nitelikte kalmalıdır.

TABLO-I
PLANLI DÖNEMDE KAYNAK DENGESİ
(GSMH'nın % olarak)

	Yatırım	İç Tasarruf	Dış Tasarruf
I. Plan	17.5	14.2	3.2
II. Plan	19.4	18.0	1.4
III. Plan	21.8	16.0	5.8
IV. Plan	20.3	16.9	3.4

Kaynak: DPT, Genel Denge, Planlar ve Yıllık Programlar.

TABLO-II
1980'li Yıllarda Kaynak Dengesi
(GSMH'nın % olarak, Cari Fiyatlarla)

	İç Tasarruf	Yatırım	Dış Tasarruf
1980	20.9	26.1	5.2
1981	20.5	24.0	3.5
1982	18.2	20.3	2.1
1983	17.7	20.0	2.3
1984	16.6	20.1	3.5

Kaynak: I. Tanyeri "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İstihdam Sorunu" 1984'ten 1985'e Türkiye Ekonomisi Semineri., ASO, Ankara 1985 s.202.

REFERANSLAR

- 1— Deane, P. The First Industrial Revolution. Cambridge Univ Press. 1967. Deane, P., "Capital Formation in Britain before the Railway Age" Capital Formation in the Industrial Revolution ed. François Crouzet London 1972, Hartwell, R.M. The Causes of the Industrial Revolution in England Methuen and Co. London 1967.
- 2— Oygur H., Doğu Batı Ekonomik İlişkileri, H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1985. s.6.7.
- 3— Finance and Development, September 1985, Volume 22, N3, S.5.
- 4— İbid.
- 5— Y.S. Tezel "1923—38 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri" Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları İstanbul 1977.
- 6— G.Kazgan Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar, İstanbul 1985. S.262.
- 7— Merkez Bankasının 1984 Yılı Raporundaki verilere göre, 1980 ve 81 yılına ait yatırım/GSMH oranının çok daha düşük olduğu gözlenmektedir. Örneğin bu verilere göre 1980'e ait yatırım oranı % 21.4 olarak hesaplanmaktadır.
- 8— Z.Başak, Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri, Türkiye 1960 — 70 H.Ü. Yayınları C.16, S.76.
- 9— G.Kazgan, İbid. S.277.
- 10— G.Kazgan, İbid. S.184.
- 11— G.Kazgan İbid, S.335.
- 12— M.B.Yıllık Rapor S.117.